

ПРАВОСВІДОМІСТЬ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СОЦІОНОМІЧНОГО ПРОФІЛЮ В КОНТЕКСТІ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

LEGAL AWARENESS OF FUTURE SOCIO-ECONOMIC PROFESSIONALS IN THE CONTEXT OF CIVIC COMPETENCE

У статті досліджується проблема формування правосвідомості майбутніх фахівців соціономічного профілю (педагогів, соціальних працівників, психологів) у контексті розвитку їх громадянської компетентності. У сучасних умовах, коли суспільство стикається з численними соціальними викликами та потребує активної участі фахівців у забезпеченні дотримання прав і соціальної справедливості, підготовка таких спеціалістів повинна ґрунтуватися на формуванні правових знань, переконань і практичних навичок. Правосвідомість визначається в статті як інтегративна характеристика особистості, що охоплює знання законодавства, здатність до правового оцінювання ситуацій, готовність до дотримання норм права і вміння застосовувати їх у професійній діяльності. Водночас громадянська компетентність розглядається як комплексна якість, що включає правову обізнаність, критичне мислення, соціальну відповідальність і здатність до активної участі в громадському житті.

Емпіричне дослідження, проведене серед студентів та курсантів соціономічних спеціальностей, дозволило виявити особливості їх правосвідомості та громадянської компетентності. Для оцінювання рівня правосвідомості використовувалися валідні психодіагностичні методики, що включали тестування правових знань, оцінки правових переконань і моделювання поведінкових реакцій у типових соціальних ситуаціях. Громадянська компетентність оцінювалася за допомогою опитувальників, які містили питання про активність у громадському житті, ставлення до соціальних проблем і готовність до участі в громадських ініціативах.

Практична значущість дослідження полягає в розробленні рекомендацій для освітніх закладів щодо інтеграції в навчальні програми курсів із правової освіти та громадянської компетентності. Пропонується організація тренінгів із розвитку критичного мислення, правової грамотності, емоційного інтелекту та соціальної відповідальності. Особливу увагу приділено створенню умов для залучення здобувачів вищої освіти до соціальних проєктів і громадських ініціатив, що сприятиме формуванню активної громадянської позиції.

Ключові слова: правосвідомість, громадянська компетентність, соціономічний профіль, правова освіта, критичне мислення, соціальна відповідальність, професійна підготовка, активна громадянська позиція, соціальні ініціативи.

The article examines the problem of forming legal awareness of future socio-economic specialists (teachers, social workers, psychologists) in the context of developing their civic competence. In modern conditions, when society faces numerous social challenges and requires the active participation of specialists in ensuring respect for rights and social justice, the training of such specialists should be based on the formation of legal knowledge, beliefs and practical skills. Legal awareness is defined in the article as an integrative characteristic of a person, which includes knowledge of legislation, the ability to legally assess situations, the willingness to comply with the norms of law and the ability to apply them in professional activities. At the same time, civic competence is considered as a complex quality that includes legal awareness, critical thinking, social responsibility and the ability to actively participate in public life.

An empirical study conducted among students and cadets of socio-economic specialties allowed us to identify the features of their legal awareness and civic competence. To assess the level of legal awareness, valid psychodiagnostic methods were used, including testing legal knowledge, assessing legal beliefs and modeling behavioral reactions in typical social situations. Civic competence was assessed using questionnaires that included questions about activity in public life, attitude to social problems and readiness to participate in public initiatives.

The practical significance of the study lies in the development of recommendations for educational institutions on the integration of legal education and civic competence courses into curricula. It is proposed to organize trainings on the development of critical thinking, legal literacy, emotional intelligence and social responsibility.

Key words: legal awareness, civic competence, socio-economic profile, legal education, critical thinking, social responsibility, professional training, active civic position, social initiatives.

УДК 159.923:316.6-057.87:37.013.42
DOI <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.69.1.14>

Борець Ю.В.

к.психол.н., доцент,
доцент кафедри психології
Пенітенціарна академія України

Гірченко О.Л.

к.психол.н., доцент,
доцент кафедри загальної, вікової
і соціальної психології
Національний університет
«Чернігівський колегіум» імені
Т. Г. Шевченка

Одним із маловивчених, але важливих є питання механізмів та чинників формування правосвідомості в контексті громадянської компетентності молоді. Молодь є найбільш активною групою в соціальній системі суспільства, що зумовлює особливу увагу під час вивчення правосвідомості саме цієї соціальної групи. Натепер рівень правової свідомості цієї категорії населення не відповідає потребам гармонійного розвитку особистості й суспільства. Цей факт визначає необхідність

вивчення змісту правосвідомості молоді та механізмів, що лежать в основі її формування.

Перетворення, що відбуваються в українському суспільстві протягом останнього часу в усіх сферах суспільного життя – соціальній, економічній, правовій – спрямовані на зміцнення та розбудову демократичної, соціальної, правової держави. Водночас відбуваються зміни стосовно реалізації прав і свобод людини, створюються необхідні умови для творчого розвитку особи, забезпечення

її гідності й добробуту. Конституція України проголошує пріоритетність правових основ життя, що визначені в її положеннях, нормах, принципах та підкріплюються демократичними засадами і суспільною практикою. На нинішньому етапі державного будівництва великого значення набуває проблема правового виховання населення, адже в більшості громадян рівень правової свідомості та правової культури має бути значно вищим. Поряд із цим накопичений історичний досвід свідчить, що слабка увага до зазначених проблем може негативно відбитися навіть на стані правового поля та законодавчій базі, адже без глибокого розуміння соціальної ролі права, суті та змісту правових норм, значення правових відносин неможливе свідоме сприйняття і виконання населенням, державними службовцями вимог правових приписів.

Підвищення морально-гуманістичного потенціалу права, його значення як нормативного вираження соціальної справедливості, міри свободи особистості має сприяти посиленню правового впливу на поведінку громадян шляхом формування уявлень про правомірну і протиправну поведінку, закріплення умов і критеріїв, що характеризують такі уявлення. Саме тому вивчення процесів становлення правомірної поведінки, її сутності, мотивів, зв'язку з правовим регулюванням суспільних відносин, закономірностями соціалізації особистості, її практичної діяльності є суттєвою особливістю розвитку юридичної науки в сучасних умовах. Вона повинна все більше ставати наукою про соціальну поведінку людини в правовій сфері суспільства. Проблема вдосконалення наявного нині процесу правового виховання населення та його окремих категорій є досить актуальною, що потребує наукового опрацювання його загально-теоретичних засад. До дослідження проблем правового виховання населення в різні періоди часу зверталось багато науковців.

Правосвідомість і правова культура, високий рівень захищеності прав і свобод громадян завжди були системоутворювальним фактором правової демократичної держави. Проте сфері правового усвідомлення дійсності громадян притаманні різноманітні деформації. Вони спотворюють правові установки населення, їхні почуття і переконання в правовій галузі, втручаються в правовий світогляд, правову ідеологію громадян, породжують бездуховність у різних сферах життя суспільства, особливо в середовищі молоді, що дуже небезпечно для державної розбудови, створення її економічної, політичної та духовної бази. Подолання деформацій правової свідомості та створення умов для підвищення рівня правової культури населення, активної і свідомої участі громадян у здійсненні реформи є сьогодні першочерговим завданням суспільства і держави на шляху зміцнення основ державного устрою. Саме ці питання набули наразі особливої актуальності й потребують подальшого дослідження.

Проблема правової свідомості та правової культури ще тривалий час буде актуальною, а необхідність її дослідження безпосередньо впливає із конституційного проголошення України правовою державою. Це зумовлює потребу в неухильному зростанні й досягненні високого рівня правової культури кожного громадянина, кожної посадової особи, кожного державного службовця, особливо професійних юристів, на яких припадає головна робота в законотворчості та застосуванні права. Лише тоді рівень правової культури населення досягне найвищого щабля розвитку, лише тоді кожен громадянин держави відчує власну належність до правового життя країни, буде активним учасником правового процесу і матиме змогу самостійно аналізувати чинне законодавство, відзначаючи його здобутки і недоліки.

Аналіз наукової літератури показав, що проблема правової свідомості є предметом уваги досить широкого кола дослідників. Проблеми правосвідомості в юридичній літературі присвятили свої праці: С.С. Алексєєв, В.В. Головченко, В.В. Копейчиков, О.А. Лукашова, Г.Д. Маркова, Є.В. Назаренко, В.В. Оксамитний та ін.

У психологічній науці значний внесок у розроблення та вивчення правосвідомості зробили: О.М. Іваній, Ю.Ю. Калиновський, Л.М. Макар та ін. [4; 5; 6]. Вчені не тільки розробляють теоретичні аспекти правової свідомості (поняття, структура), але й вивчають її на практиці.

Методологічні аспекти дослідження правосвідомості як психологічного феномену правової культури розкривають у своїх роботах Б. Ананьєв, К. Абульханова-Славська, Л. Виготський, В. Зінченко, О. Леонтьєв, В. Москалець, В. Мясіщев, В. Ціба.

Донедавна у правосвідомості більшості українців право асоціювалося із законом, з його імперативною формою. Люди знали про наявність у законі наказу діяти тим чи іншим чином під загрозою санкцій, заборон, порушення яких загрожує негативними наслідками [3, с. 112–115]. Знання та уявлення про імперативну форму закону були визначальним станом правосвідомості в дореформений період. Більш того, поняття права на рівні повсякденної свідомості часто ототожнювалося з поняттям кримінального права.

Нині відбувається повільна зміна уявлень про право серед різних категорій населення. Розуміння права як імперативу доповнюється усвідомленням того, що право є регулятором значної кількості взаємовідносин у суспільстві між верствами, групами, організаціями, конкретними особами в різних сферах життя. У результаті починає формуватися інша модель правосвідомості й правової поведінки [7, с. 54–60].

Особливістю сучасної правосвідомості українського суспільства є парадокс між правовим нігілізмом, неприйняттям права як регулятора відносин та престижністю юридичних професій, про що свідчать високі конкурси в юридичних закладах

освіти. Право ще не стало однією з першочергових цінностей, необхідних для повсякденного життя, вплетених у тканину правосвідомості та поведінки груп, індивідів, але набуло значення важливого чинника соціальної мобільності.

О.В. Бабкіна виділяє чотири основні типи політико-правової свідомості: *традиціоналістську, соціал-демократичну, націонал-демократичну та націонал-радикальну*. Більше того, за даними соціологічних опитувань, серед сучасної української молоді найпоширенішим є національно-демократичний тип [1, с. 5–10].

Отже, нині свідомість молоді має характер «роздвоєної» свідомості. На її рівень і характеристики не можуть не впливати кризові явища, що відбуваються в економіці та суспільному житті. Саме під їх впливом молоде покоління значною мірою виховується в атмосфері духовного зубожіння і спустошення.

Правова культура та рівень правової свідомості молоді на сучасному етапі визначаються в основному такими чинниками, як: правотворчі процеси; ефективність правового регулювання; цільова правопросвітницька діяльність; стан загальної культури суспільства, що має безпосереднє відношення до права, є його невід'ємною частиною. Рівень правової культури молоді значною мірою залежить від економічного розвитку країни, правових традицій, національного менталітету тощо. Правовою культурою молоді вважаються: повага до закону та віра в його суспільно-особистісну цінність; володіння певним обсягом правових знань; висока загальна культура та широка ерудиція, освіченість; висока соціальна і правова активність.

Крім того, до характеристики правової культури особистості слід віднести такі ознаки: усвідомлення цілей державно-правового регулювання в Україні; розуміння важливості адвокатури в сучасних умовах державотворення в Україні [1, с. 5–10].

Унікальною особливістю правової культури молоді є її перехідний характер. Це визначається: психовіковими особливостями (межа молодості та морально-психологічної зрілості, настання соціальної зрілості), притаманними періоду повноліття, коли молодість уже закінчується; соціально-психологічною «дорослістю»; соціально-професійним статусом молоді (коли вони ще не сформовані як спеціалісти) [1, с. 5–10].

Тому правова культура – це особливий вид культури, спосіб духовно-практичної діяльності та відносин, які відображають, закріплюють і реалізують основні правові цінності, формують правові погляди. Однією з характерних рис стану громадської думки у правовій сфері є авторитет законів та владних структур і довіра до них населення.

Найважливішим чинником, який безпосередньо і досить активно впливає на правосвідомість молоді людини, є культура правотворчості. Основою смислової позиції в такому випадку є ставлення до вже готового, закріпленого в правовій нормі варіанта поведінки за співвідношенням «правильно –

неправильно», «встоялося – не встоялося». Стосовно правової культури це означає, що зміст правової норми визначається правилом, яке вказує на те, що має існувати насправді. Щоправда, молодій людині дуже складно самостійно визначити своє ставлення до варіанта поведінки, зафіксованого текстовою нормою, стосовно реальної дійсності, оскільки правова норма не завжди стає шкалою, за якою оцінюється реальність як правильна чи неправильна, врегульована чи не врегульована. Вищевикладене формує варіант стихійної (іноді протиправної) поведінки.

Емпіричне дослідження окресленого феномену проводилось на базі Національного університету «Чернігівський колегіум» імені Т. Г. Шевченка психолого-педагогічного факультету та Пенітенціарної академії України. Досліджувану вибірку сформували 70 осіб – студенти (майбутні психологи) та курсанти (майбутні юристи). Демографічний склад вибірки становить 16 осіб чоловічої статі, 54 особи жіночої статі.

Для вимірювання особливостей типів ставлення до права як вияву правової свідомості досліджуваним було запропоновано методику «Ставлення до права», розроблену Д. Безносимим. Отримані результати дали змогу виявити середні рангові показники між двома факультетами: психолого-педагогічним (здобувачі вищої освіти) та правознавчим (курсанти) за цими типами ставлення до права (табл. 1).

За цими показниками чітко вираженою є тенденція у ставленні до права між студентами та курсантами, а саме: за ранговими значеннями деформовані форми прояву в здобувачів освіти психолого-педагогічного факультету вищі за показниками, а в курсантів навпаки – їм притаманне толерантне ставлення до права, що може свідчити саме про професійну спрямованість даної вибірки правовиків, які вивчають право і пов'язують його з майбутньою діяльністю, та студентів-психологів, які мають менше відношення до цієї сфери життя.

Для дослідження рефлексії в цій вибірці студентів ми використали методику А.В. Карпова, яка виділяє п'ять видів рефлексії, як-от: ретроактивна рефлексія, рефлексія теперішньої діяльності, рефлексія майбутньої діяльності, рефлексія спілкування і взаємодії з іншими людьми та загальна рефлексія особистості (табл. 2).

Як бачимо з таблиці 2, у студентів-психологів і курсантів-правовиків не виявилось чіткої відмінності в показниках, тобто з них не можна вивести відповідної тенденції і висновків. Але якщо все ж таки спиратися на певні незначні відхилення, то в більшості з видів рефлексії показники вищі в *курсантів-правовиків*: рефлексія теперішньої діяльності – 7,22, рефлексія майбутньої діяльності – 7,56, рефлексія спілкування і взаємодії з іншими людьми – 7,22 та загальна рефлексія – 3,46, ніж *показники студентів-психологів*: рефлексія теперішньої діяльності – 7,04, рефлексія майбутньої діяльності – 7,20, рефлексія спілкування – 7,14 та

Таблиця 1

Середні показники вираженості різних типів ставлення до права та правових явищ студентської молоді

Тип ставлення до права та правових явищ	Середні показники різних типів ставлення до права в досліджуваних по факультетах	
	Студенти	Курсанти
Правовий реалізм	36,18	64,82
Правовий скептицизм	55,99	45,08
Правовий конформізм	52,19	48,81
Правовий цинізм	50,16	50,84
Правовий фетишизм	45,70	55,30
Правовий інфантилізм	58,54	42,46
Правовий ідеалізм	40,99	60,01
Правовий нігілізм	55,70	45,30

Таблиця 2

Середні показники вираженості видів рефлексії у студентів

Види рефлексії	Середні показники видів рефлексії в досліджуваних по факультетах	
	Психологічний	Юридичний
Ретроактивна рефлексія	7,34 (1,836)	7,24 (2,006)
Рефлексія теперішньої діяльності	7,04 (2,030)	7,22 (1,898)
Рефлексія майбутньої діяльності	7,20 (2,050)	7,56 (1,971)
Рефлексія спілкування	7,14 (2,167)	7,22 (2,073)
Загальна рефлексія	3,34 (1,996)	3,46 (2,052)

загальна рефлексія – 3,34. Але показники ретроактивної рефлексії, навпаки, вищі у психологів (7,34), ніж у правовиків (7,24), що може свідчити саме про спрямованість психологів аналізувати минулі події та певні ситуації, які залишилися невирішеними для них і які допоможуть у майбутньому, тобто специфічні саме для їх професійної діяльності.

Для дослідження здорового глузду ми використали методику складників буденної свідомості «Здоровий глузд, мораль, право, екологія і економіка» В.О. Скребця (експсихологічний тест). Тест має чотири основні шкали (моральна, правова, економічна, екологічна свідомість), три субшкали (когнітивний, поведінковий складники та у сфері Я-концепції), дві додаткові шкали (емоційного та раціонального початку в категорії здорового глузду) (табл. 3).

Оцінюючи дані з представленої вище таблиці, можна дійти висновку, що за всіма сферами свідомості: мораль, право, економіка, екологія вищі показники у студентів-психологів, ніж у здобувачів

освіти правового напрямку. Найбільш значні відмінності ми бачимо в моралі та екології, де в психологів: мораль – 3,01, екологія – 2,80, у правовиків: мораль – 2,73, екологія – 2,46. Відмінність на рівні тенденції в економіці: у психологів – 2,73, правовиків – 2,47. Правова сфера взагалі має незначну відмінність у числових показниках серед інших даних у психологів (2,76) та правовиків (2,67).

У курсантів юридичного факультету в ході оброблення результатів не було виявлено статистично значущих зв'язків між емоційним та раціональним показником здорового глузду і різними складниками психологічної проникливості. Тому студенти-психологи чим вище виявляють емоційний і раціональний компоненти, тим менше схильні до безпристрасності та психологічної інтерпретації.

Результати дослідження показали, що деформовані форми прояву правосвідомості у студентів-психологів вищі за показниками, а курсантам-юристам, навпаки, притаманне толерантне ставлення до права.

Таблиця 3

Середні показники вираженості сфер свідомості у студентів

Сфери свідомості	Середні показники та стандартне відхилення сфер свідомості в досліджуваних по факультетах	
	Студенти-психологи	Курсанти-правовики
Мораль	3,01 (0,651)	2,73 (0,606)
Право	2,76 (0,646)	2,67 (0,685)
Економіка	2,73 (0,717)	2,47 (0,625)
Екологія	2,80 (0,636)	2,46 (0,639)

Показники рефлексії вищі в курсантів-правовиків, ніж у психологів. Існує прямий взаємозв'язок між рефлексією майбутньої діяльності та правовим фетишизмом, тобто сліпим поклонінням праву. Психологічна проникливість виражена на рівні у студентів та курсантів, тому певної тенденції не прослідковується. Психологічна проникливість корелюється саме з деформованими типами ставлення до права. Показники здорового глузду: моралі, права, економіки, екології та їх складових компонентів, а також раціональний та емоційний компоненти, вищі у психологів, ніж у курсантів правового профілю навчання.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бабкіна О.В. Політико-правова культура демократичного типу: проблеми формування. *Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова*. Київ, 2011. Вип. № 5. С. 5–10.
2. Бахновська І.П. Поняття та цінність правової культури суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Ужгород, 2014. Вип. № 24. С. 7–10.
3. Біленчук П.Д. Правова деонтологія. Київ : АТІКА, 1999. 320 с.
4. Іваній О.М. Аналіз правової культури української молоді в контексті інтеграційних процесів. *Національна самосвідомість та правова культура в умовах європейської інтеграції* : збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції 17 лютого 2017 року / Укл. О.М. Іваній. Суми : СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2017. С. 86–88.
5. Калиновський Ю.Ю. Правосвідомість українського суспільства: генеза та сучасність : монографія. Харків : Право, 2008. 288 с.
6. Макар Л.М.. Формування правосвідомості майбутнього вчителя правових дисциплін у педагогічних університетах : автореф. дис ... канд. пед. наук : 13.00.04 : Класич. приват. ун-т. Запоріжжя, 2009. 20 с.
7. Сопілко І.М. Особливості правосвідомості молоді як суб'єктів виборчого процесу на прикладі опитування студентів. *ЮФ НАУ. Юридичний вісник. Повітряне і космічне право*. Київ, 2019. Вип. № 1. С. 54–60.
8. Фальковська Л.М. Правосвідомість сучасної молоді як умова розвитку правової держави. *Проблеми політичної психології*. Львів, 2015. Вип. № 2. С. 337–348.